

Anamaria GROZA

Echitatea procedurii judiciare – exigență a unui proces echitabil cu valențe multiple

I. Transpunerea juridică a unui concept esențialmente moral

Exigență procesuală cu un conținut dificil de structurat, „echitatea este, înainte de toate, un sentiment, o turnură a spiritului pe care ne încapățânăm să o definim fără să percepem că amploarea definițiilor echivalează cu un proces-verbal de carență”¹. Echitatea prezintă, dincolo de dimensiunea juridică, importante *valențe culturale*. Aceasta simbolizează transpunerea pe planul dreptului a importanței dialogului și a respectului argumentelor celuilalt – adversarului în procesul civil și acuzatului în materia penală – în definitiv, a respectului față de persoană.

Conform jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului², echitatea procedurii de judecată impune ca fiecare parte din proces să beneficieze de posibilitatea efectivă de a-și valorifica drepturile în justiție, într-un mod care să nu o dezavantajeze substanțial față de celelalte părți³. Termenul de „parte” în proces are un sens propriu sistemului Convenției europene a drepturilor omului, respectiv oricine prezintă judecătorului o viziune asupra litigiului și poate astfel influența decizia sa, inclusiv procurorul sau magistratul raportor⁴. Acest *sens autonom și extensiv* al

¹ Prof. Jestay, citat în *G. Canivet*, Le principe d'équité dans le pourvoi en cassation, Mélanges en hommage au Doyen Gerard Gohen-Jonathan, Bruylant, Paris, 2004, p. 370.

² În continuare, prescurtată *CEDO*.

³ *CEDO*, *Delcourt c. Belgia*, 17 ianuarie 1970, seria A, nr. 11.

⁴ „O parte în sensul Convenției este «aceea care propune viziunea sa asupra litigiului sau a dreptului (...), indiferent dacă este persoană particulară sau persoană instituțională». Calitatea de parte ține deci de «voința de a impune judecătorului viziunea sa asupra legii»”, *S. Soler*, citat în *H. Surrel*, La diffusion du modèle européen du procès équitable, Direction de Frédéric Sudre și Caroline Picheral, Institut européen des droits de l'homme, Mission de recherche, Droit et Justice, Paris, 2003, p. 300-312. Din acest punct de vedere, doctrina (*S. Guinchard*, *M. Bandrac*, *X. Lagarde*, *M. Douchy*, Droit processuel, Droit commun du proces, Dalloz, Paris, 2001, p. 566-567) a reținut drept criticabilă decizia Curții de Justiție a Comunităților Europene (cauza *Emesa Sugar c. Aruba*, 4 februarie 2000) care a apreciat conformă procesului echitabil necomunicarea concluziilor avocatului general părților. Deși poziția acestuia pe lângă instanța de la Luxemburg nu îl subordonează unei autorități și niciunii interes pe care trebuie să îl apere (rolul avocatului general constă în a prezenta public, în deplină imparțialitate și independență, concluzii motivate asupra cauzelor supuse Curții, cu scopul de a o asista în îndeplinirea misiunii sale de a asigura respectul dreptului în interpretarea și aplicarea tratatelor), totuși concluziile avocatului general se situează în afara dezbaterilor (mai precis după epuizarea lor), deci a contradictorialității.

noțiunii de „parte” în proces are drept consecințe o viziune extinsă asupra domeniului de aplicare al echității⁵.

Echitatea își are originea în primul rând în principiul *egalității în fața legii*⁶, însă nu se reduce și nu trebuie redusă la o aplicație a acestui principiu. Egalitatea juridică este doar un instrument de realizare a echității. CEDO a conceput această garanție într-o manieră autonomă și pragmatică și a militat pentru o respectare reală și concretă a sa. Statul nu este exonerat de obligația de a instrumenta o procedură echitabilă, prin asigurarea unei egalități formale în fața legii. Aceasta deoarece nu caracterul iluzoriu și teoretic al procesului echitabil ne interesează, ci transpunerea concretă și efectivă, pentru a cita CEDO. Este convenabil pentru autoritățile publice ca echitatea să se reducă la egalitatea formală. Această egalitate este însă doar un pas spre echitate. Pe de altă parte, este evident că statul nu poate crea șanse materiale egale părților, însă el trebuie să tindă spre o asemenea finalitate în cadrul procesului. Inegalitățile de fapt dintre părți trebuie, pe cât posibil, reduse. Acesta este obiectivul anumitor instituții sau mijloace procesuale, precum asistența judiciară gratuită, rolul activ al judecătorului⁷ etc. Prin urmare, o eventuală condamnare a Curții de la

⁵ CEDO, *Borgers c. Belgia*, 30 octombrie 1991, seria A, nr. 214-A; *Lobo Machado c. Portugalia*, 20 februarie 1996, Rec. 1996-I, vol. 3, p. 210.

⁶ Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice (16 decembrie 1966), convenție semnată în cadrul O.N.U., face în mod expres referire la principiul egalității juridice, anunțându-l chiar înaintea echității. Convenția europeană a drepturilor omului integrează însă egalitatea în fața legii echității procedurii de judecată. Sistemul juridic francez (și sistemele juridice ale altor state puternic influențate de acesta) concepe, în principiu, egalitatea formală ca sursă a echității. „Justiția este, într-adevăr, considerată la noi ca un serviciu public la care toți au dreptul de a avea acces pe un picior strict de egalitate” (*G. Canivet*, op. cit., p. 368). Echitatea riscă în această accepțiune să fie absorbită de egalitatea în fața legii. Concepția egalitară pare a nu fi împărtășită de dreptul european al drepturilor omului, sistem juridic de inspirație preponderent *anglo-saxonă*. Acesta preferă limitarea accesului la gradele superioare de jurisdicție, în schimbul asigurării unei echități pragmatice celor care ajung în fața acestor instanțe. „Ordinea juridică europeană nu concepe justiția ca un serviciu public, ci ca un for la care aspiră să participe diferitele grupuri care compun societatea democratică. Astfel, accesul la judecător, mai ales la un eșalon suprem, nu este privit ca un drept egal la un serviciu universal, ci ca un bun rar, care servește la punerea în mișcare a interpretării și evoluției dreptului de către judecător” (*G. Canivet*, op. cit., p. 368). Diferitele situații juridice sunt tratate după criteriile de economie a justiției și de importanță a cauzei. Deși mai restrictivă în privința accesului la justiție, considerăm viziunea anglo-saxonă mai realistă în asigurarea echității. Este echitabilă o procedură în fața unui tribunal suprem, cu un acces egal al justițiabililor și în cadrul căreia una din părți poate remunera un avocat specializat în respectiva procedură, iar cealaltă parte se reprezintă singură sau are cel mult acces la un avocat din oficiu? Răspunsul este negativ, deși egalitatea în fața legii a fost respectată. Un acces mai restrâns ar face posibilă numirea unui avocat din oficiu, dintr-un corp de avocați specializați în procedura respectivă și ar consolida echitatea. Concepția anglo-saxonă determină o concentrare a grosului litigiilor către jurisdicțiile inferioare, în timp ce Curților supreme le revine dezvoltarea politicii jurisprudențiale a Europei unite, în sensul constituirii unei *puteri judiciare europene*.

⁷ În concret, datorită situației dificile în care partea se află, judecătorul are obligația de a-i explica aspecte de natura procesuală și de a o îndruma și sprijini în formularea cererilor. De

Strasbourg într-o cauză în care egalitatea formală a justițiabililor în fața unui tribunal a fost asigurată nu trebuie să surprindă, deoarece procedura poate fi inechitabilă *in concreto*, chiar și în aceste condiții⁸.

Cutuma, principiile generale ale dreptului, izvoarele materiale, codurile deontologice, tratatele și jurisprudența internațională sunt, de asemenea, surse ale echității procedurii judiciare.

Domeniul de aplicare a echității procedurii este determinat de caracterul civil sau penal al unui litigiu în principal și doar în secundar de calitatea de tribunal a autorității care judecă. Caracterul „civil” sau „penal” al unui litigiu, precum și noțiunea de „tribunal” sunt interpretate de CEDO în mod autonom față de ordinele juridice naționale, dar și extensiv. Rațiunea acestei interpretări este de a reduce pe cât posibil sfera contenciosului public, contencios căruia dispozițiile art. 6 din Convenția europeană a drepturilor omului privind procesul echitabil nu îi sunt aplicabile.

Mai mulți factori, printre care specificul procedurilor, particularitățile naționale sau pragmatismul CEDO determină diferențieri în aplicarea exigenței echității. „Articolul 6 §1, deși consacră dreptul la un proces echitabil, nu constrânge totuși statele contractante să supună contestațiile asupra drepturilor și obligațiilor cu caracter civil unor proceduri care să se deruleze la fiecare stadiu în fața unor tribunale (...). Imperative de suplețe și de eficiență, perfect compatibile cu protecția drepturilor omului pot să justifice intervenția prealabilă a unor organe administrative sau corporative și *a fortiori* a unor organe jurisdicționale care nu satisfac în întregime prescripțiile procesului echitabil; un asemenea sistem poate fi justificat și prin tradițiile juridice ale multor state membre ale Consiliului Europei”⁹.

II. Echitatea procedurii în cadrul diferitelor contencioase

Sesizată cu o speță, CEDO verifică dacă echitatea procedurii a fost respectată în concret și raportându-se la întregul proces. Acest tip de control face posibilă compensarea carențelor procedurale între stadiile procesului¹⁰. *Echitatea variază în intensitate în funcție de natura contenciosului*. Particularitățile materiei represive fac

asemenea, judecătorul are dreptul și obligația de a face uz de dispoziții legale menite să atenueze prevederile restrictive ale legii și de a pune în discuția părților orice împrejurare de fapt sau de drept care ar conduce la soluționarea pricinii. Invocarea normelor de ordine publică din oficiu se înscrie în același rol activ, ca și probele dispuse din oficiu, în ciuda împotrivirii părților, dacă probele pot conduce la aflarea adevărului, astfel încât nicio cerere să nu fie respinsă ca nedovedită, ci doar ca nefondată. *Prin prerogativele pe care rolul activ i le asigură, judecătorul contribuie la echilibrarea raporturilor dintre părți, atunci când inegalitățile de fapt existente riscă să prejudicieze echitatea*.

⁸ De exemplu, prin neasigurarea timpului și mijloacelor necesare unei apărări adecvate. Deși posibilitățile legale în acest sens au existat, circumstanțele cauzei au determinat o inegalitate de fapt și deci inechitatea procedurii.

⁹ CEDO, *Le Compte, Van Leuven și De Meyere c. Belgia*, 23 iunie 1981, seria A, nr. 43, §50.

¹⁰ CEDO, *Monnel și Morris c. Regatul Unit*, 2 martie 1987, seria A, nr. 115; *Granger c. Regatul Unit; Barbéra, Messéqué și Jabardo c. Spania*, 6 decembrie 1988 – *V. Berger*, Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, Institutul român pentru drepturile omului, 1999, p. 211-217.

mai stringentă această exigență în raport cu materia civilă¹¹. Garanția generală din art. 6 alin. (1) din Convenția europeană a drepturilor omului este consolidată în penal și prin dispozițiile parag. 3 al aceluiași articol, dispoziții care reprezintă aspecte particulare ale echității în contenciosul penal.

În privința *contenciosului civil*, CEDO nu solicită respectarea echității în procedura prealabilă sesizării unui tribunal. Cu toate acestea, suntem de acord că „procedura care precede instanța înaintea tribunalului poate fi, dacă nu decisivă, cel puțin foarte importantă pentru apărarea intereselor părților în cauză. Nerespectarea contradictorialității (componentă a echității, *n.n.*) se poate dovedi mai prejudiciabilă în amonte de tribunal decât în fața tribunalului însuși”¹². Considerăm că această problemă poate fi soluționată printr-o apreciere *in concreto* a cauzei. Astfel, dacă în funcție de circumstanțe prejudiciul creat prin lipsa echității în cursul procedurii prealabile poate sau nu să fie remediat în fazele ulterioare ale procedurii, se va conchide în sensul neîncălării sau încălării dreptului la un proces echitabil.

În *contenciosul penal*, CEDO a arătat că se impune respectarea procesului echitabil în etapele anterioare judecării. „Alte exigențe ale art. 6 și mai ales ale paragrafului său trei pot de asemenea să joace un rol înainte de sesizarea judecătorului asupra fondului și în măsura în care neobservarea lor inițială riscă să compromită grav caracterul echitabil al procesului (...)”¹³. Dacă actele de procedură penală, prealabile sesizării tribunalului, prezintă un caracter determinant sau pot să influențeze soluția asupra fondului, trebuie efectuate în condițiile echității.

Echitatea se aplică și *contenciosului constituțional*, în măsura în care deciziile pronunțate în cadrul său pot influența soluția dintr-un proces civil sau penal¹⁴.

III. O garanție procesuală complexă

Conform jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului și a Curții de Justiție a Comunităților Europene¹⁵, echitatea procedurilor judiciare presupune:

- egalitatea armelor;
- contradictorialitatea;
- drepturile apărării;
- motivarea deciziilor judecătorești.

Înainte de a intra în studiul acestor componente, precizăm că delimitarea lor este foarte dificilă, iar uneori imposibilă, datorită interferențelor și condiționărilor care există între acestea.

¹¹ CEDO, *Dombo Beheer B.V. c. Olanda*, seria A, nr. 274.

¹² J.-P. Le Grall, A quel moment le contradictoire? Une application de la CEDH, Les nouveaux développements du procès équitable au sens de la CEDH, Bruylant, 1996, Equipe de recherche, Droit comparé des droits de l'homme, Univ. Robert Schuman, Strasbourg, p. 57-58.

¹³ CEDO, *Imbroschia c. Elveției*, 24 noiembrie 1993, seria A, nr. 275.

¹⁴ CEDO, *Ruiz Mateos c. Spania*, 23 iunie 1993, V. Berger, op. cit., p. 192-196. Aplicarea echității contenciosului constituțional a fost stabilită și în jurisprudența Comitetului Drepturilor Omului al O.N.U. (Afacerea *Anthony Currie c. Jamaica*, nr. 377/1989, Raport CEDO pentru 1994, A/49/40, vol. I, p. 83-84).

¹⁵ În continuare, prescurtată CJCE.

1. Egalitatea armelor

Egalitatea armelor este „inerentă noțiunii de echitate consacrată de art. 6 §1 din Convenția europeană a drepturilor omului”¹⁶ și „caracterizează ansamblul dreptului la justiție”¹⁷. Aceasta reprezintă, sub aspect cronologic, prima componentă a echității consacrată de CEDO¹⁸. Conform principiului egalității armelor, „fiecărei părți trebuie să i se ofere o posibilitate rezonabilă de a-și prezenta cauza în condiții care să nu o plaseze într-o situație de dezavantaj raportat la adversarul său”¹⁹. Persoanele care se află pe aceeași poziție procesuală trebuie să se bucure de un tratament egal, în raporturile dintre ele, precum și în raporturile cu instanța²⁰. În această accepțiune, „egalitatea armelor presupune absența diferențelor de tratament”²¹, înainte de toate între acuzat și acuzare²². Egalitatea armelor implică revizuirea normelor legale și a practicilor naționale care favorizează una dintre părți, în detrimentul celorlalte²³. De asemenea, egalitatea armelor trebuie să fie efectivă, inclusiv în căile de atac.

CEDO a apreciat însă că statele nu au obligația de a stabili o *egalitate procedurală strictă*. „Este suficient ca părțile să beneficieze de o situație rezonabilă de

¹⁶ CEDO, *Ekbatani c. Suedia*, precit., §30.

¹⁷ F. Sudre, *Droit international et européen des droits de l'homme*, PUF, coll. „Droit fondamental”, 5e éd. 2001, p. 249, citat în H. Surrel, *La diffusion du modèle européen du procès équitable*, Direction de F. Sudre, C. Picheral, Institut européen des droits de l'homme, Mission de recherche, Droit et Justice, Paris, 2003, p. 300; C. Bîrsan, *Convenția europeană a drepturilor omului, Comentariu pe articole*, Vol. I. Drepturi și obligații, Ed. All Beck, București, 2005, p. 507-512.

¹⁸ CEDO, *Delcourt c. Belgia*, 17 ianuarie 1970, seria A, nr. 11.

¹⁹ CEDO, *Dombo Beheer B.V. c. Olanda*, 27 octombrie 1993, seria A, nr. 274, §33; *Foucher c. Franța*, 18 martie 1997, §34; *Bulut c. Austriei*, 22 februarie 1996, Rec. II, §47.

²⁰ Între acuzați, de pildă, trebuie să existe egalitate de tratament juridic.

²¹ H. Surrel, op. cit., p. 300.

²² CEDO, *Borgers c. Belgia*, 30 octombrie 1991; V. Berger, op. cit., p. 218-219. Prezumția de nevinovăție reprezintă o aplicație a egalității armelor în materie penală. Conform acestei garanții, „orice persoană acuzată de o infracțiune este prezumată nevinovată până ce vinovăția sa nu este stabilită în mod legal” (art. 6 §2 din Convenția europeană a drepturilor omului). Respectarea prezumției incumbă tuturor autorităților publice, nu doar celor judiciare, deoarece prezumția se aplică și în fazele prealabile procesului penal (CEDO, *Allenet de Ribemont c. Franța*, 10 februarie 1995, D. Spielmann, *Procès équitable et présomption d'innocence*, RTDH, 1995, p. 657-672). Prezumția de nevinovăție trebuie „conciliată” cu dreptul publicului de a fi informat asupra cauzelor penale, inclusiv prin campanii de presă. Este însă necesar ca declarațiile autorităților și articolele de presă să lase posibilitatea distincției între bănuielile de vinovăție și afirmarea certă a vinovăției unei persoane. Această distincție este de o importanță capitală. Ea presupune o *diligență maximă* din partea furnizorilor acestui tip de informație către public. În măsura în care analiza textului arată doar bănuiala de vinovăție, prezumția a fost respectată. Încălcarea sa intervine în cazul în care vinovăția se afirmă ca o certitudine. Statul poate fi tras la răspundere pentru încălcarea acestei garanții speciale a procesului echitabil în contenciosul penal, atât atunci când se află la originea unor campanii de presă care au nerespectat prezumția, dar și atunci când este străin de asemenea manifestări jurnalistice, deoarece statul este ținut de *obligația pozitivă* de a lua măsurile necesare respectării drepturilor fundamentale.

²³ CEDO, *Hentrich c. Franța*, 22 septembrie 1994, seria A, nr. 296-A.

egalitate, dar practic și efectiv echilibrată, în cadrul căreia nicio persoană să nu fie privilegiată în raport cu celelalte”²⁴. Echitatea nu reprezintă, așadar, un principiu absolut.

Una dintre cele mai importante manifestări ale egalității armelor este *echilibrul probatoriu* care trebuie asigurat părților; în alți termeni, asigurarea posibilităților egale de prezentare a probelor²⁵. O problemă importantă în acest sens este modul de administrare a probelor. Administrarea presupune în prealabil încuviințarea probelor, iar, în consecință, o însemnată putere de decizie a judecătorului, prin dreptul său de a respinge sau de a admite probele și de a propune probe din oficiu, în virtutea rolului activ. Probele sunt supuse unor reguli de admisibilitate, a căror apreciere este lăsată de asemenea la latitudinea judecătorului. Echilibrul dintre părți poate fi afectat prin respingerea probelor propuse de o parte și acceptarea probelor altei părți sau prin invocarea din oficiu de probe favorabile unei părți. Prin urmare, deciziile luate de magistrat în acest sens trebuie riguros motivate și controlate în eventualitatea declanșării căilor de atac, datorită impactului lor major asupra echității procedurii.

Pentru a avea șanse reale, echilibrate cu ale celorlalte părți, fiecare parte trebuie să cunoască limba în care se desfășoară procedura. În cazul în care nu o cunoaște, partea are dreptul la asigurarea unei *interpretări profesionale și gratuite*. Exigența privind asigurarea unui interpret se analizează în funcție de necesitățile fiecărui caz²⁶. Ca de obicei, regula este mai strictă în materie penală²⁷. Fiecare acuzat „are dreptul de a fi informat, (...) într-o limbă pe care o înțelege și în mod detaliat, de natura și de cauza acuzației care i se aduce”²⁸ și „să dispună de timpul și de facilitățile necesare pregătirii apărării sale”²⁹. Dreptul la interpretare gratuită al acuzatului nu este absolut (astfel cum nici dreptul la un proces echitabil nu este absolut). Asigurarea interpretării nu vizează toate actele de procedură, ci doar „actele angajate împotriva acuzatului, pe care acesta trebuie să le înțeleagă pentru a beneficia de un proces echitabil”³⁰. Având în vedere costurile pe care le presupune și întârzierea procedurii, interpretarea se asigură doar în măsura necesară pentru înțelegerea dosarului și efectuarea apărării.

Respectarea egalității armelor se apreciază de CEDO și prin prisma aparențelor create de desfășurarea procesului. Curtea de la Strasbourg a apreciat că imposibilitatea reclamantului de a răspunde concluziilor procurorului înainte de încheierea dezbaterilor și participarea acestuia la deliberări, chiar doar cu un rol consultativ și ca magistrat independent, lasă justițiabililor impresia unei justiții parțiale și

²⁴ Guy Canivet, op. cit., p. 375.

²⁵ CEDO, *Dombo Beheer c. Olanda*, V. Berger, op. cit., p. 200-202.

²⁶ CEDO, *Kamasinski c. Austria*, precit.

²⁷ „Este just, într-adevăr, ca în prezența puternicei mașini represive a statului, un individ prezumat vinovat să dispună de mijloace pentru a se apăra. Principiul «egalității armelor» devine, deci, un element important al procesului echitabil” (*S. Marcus-Helmons*, Quelques aspects de la notion d'égalité des armes, Les nouveaux développements du procès équitable au sens de la CEDH, Bruylant, Paris, 1996, p. 68).

²⁸ Art. 6 §3 a) din Convenția europeană a drepturilor omului.

²⁹ Art. 6 §3 b) din Convenția europeană a drepturilor omului.

³⁰ CEDO, *Luedicke, Belkacem și Koç*, 28 noiembrie 1978, §48 și 74.

inechitabile³¹, datorită influenței pe care reprezentantul Ministerului Public o poate exercita asupra judecătorilor, opiniile sale scăpând contradictorialității. *O justiție echitabilă trebuie să creeze aparențele unui echilibru între părți, din punct de vedere al mijloacelor și șanselor de care acestea dispun în confruntarea judiciară.*

Egalitatea armelor presupune respectul contradictorialității și reprezintă cadrul de realizare al drepturilor apărării.

2. Contradictorialitatea

Procesul presupune, prin esența sa, caracterul contradictoriu al dezbatelor³². Fundament al drepturilor apărării³³, „axă centrală”³⁴ a procesului, contradictorialitatea impune ca „fiecare parte să fie informată și să poată discuta în ședință, de pe o poziție de egalitate, ansamblul elementelor aduse la cunoștința judecătorului”³⁵, inclusiv de un magistrat independent, precum procurorul sau raportorul.

Părțile trebuie să aibă posibilitatea de a acționa în contradictoriu nu numai în raporturile dintre ele, ci și în raporturile cu judecătorul. *În acest sens, părțile au dreptul de a-și expune punctul de vedere asupra inițiativelor instanței, iar judecătorul are obligația de a nu dispune nicio măsură înainte de a o pune în discuția contradictorie a părților.* Părțile sunt chemate să joace un rol activ (cu precădere în cadrul procesului civil), ca o dovadă a interesului lor în soluționare echitabilă și rapidă a litigiului. Această atitudine a justițiabililor consolidează echitatea procedurii.

În concret, contradictorialitatea presupune *accesul la dosar* (dreptul la informare)³⁶, *dreptul la comunicarea actelor depuse la dosar, dreptul de a dezbate aspectele litigioase și de a participa activ la instrumentarea dosarului*³⁷. „În materie penală, elementele de probă trebuie, în principiu, administrate în prezența acuzatului în ședință publică, în vederea unei dezbateri contradictorii. Acest principiu nu rămâne fără excepții, dar acestea nu vor fi acceptate decât sub rezerva drepturilor

³¹ CEDO, *Vermeulen c. Belgia*, 20 februarie 1996 (www.echr.coe.int).

³² C. Bîrsan, op. cit., p. 512-525.

³³ M. Delmas-Marty, *Les grands systèmes de politique criminelle*, P.U.F., Paris, collection „Themis”, 1992, p. 384, citat în O. Bachelet, *La liberté d’expression et le procès en diffamation: la forme l’emporte sur le fond*, RTDH, 2002, p. 166.

³⁴ D. Salas, *Du procès pénal*, P.U.F., Paris, collection „Les voies du droit”, 1992, p. 215, citat în Olivier Bachelet, *La liberté d’expression et le procès en diffamation: la forme l’emporte sur le fond*, RTDH, 2002, p. 166.

³⁵ O. Bachelet, op. cit., p. 166. CEDO, *Ruiz Mateos c. Spania*, precit.; *Feldbrugge c. Olanda*, 29 mai 1986, V. Berger, op. cit., p. 187-189.

³⁶ Acest drept subzistă chiar și în cazul unui motiv de securitate națională sau de interes public, care nu justifică confidențialitatea actelor de la dosar (*S. Marcus-Helmons*, op. cit., p. 70). Situațiile de acest gen sunt deosebit de delicate, pe de o parte deoarece interesul public este recunoscut ca limită tradițională a drepturilor fundamentale inclusiv în sistemul Convenției europene a drepturilor omului. Pe de altă parte, dincolo de interesul individual, o procedură echitabilă contribuie hotărâtor la aflarea adevărului în aceste chestiuni de interes general.

³⁷ Participarea activă presupune formularea de cereri, propunerea de probe, susținerea concluziilor cu privire la problemele de fapt și de drept etc. A se vedea și CEDO, *Kerojärvi c. Finlanda*, 19 iulie 1995, seria A, nr. 322; *McMichael c. Regatul Unit*, 24 februarie 1995, seria A, nr. 307-B.

apărării”³⁸. Audierea martorilor trebuie să se realizeze, de asemenea, în condiții care să facă posibilă contradictorialitatea³⁹. Judecătorul are obligația de a asculta părțile, de a examina în profunzime pretențiile lor și probele administrate, pentru a le conferi astfel un caracter efectiv⁴⁰.

Conform jurisprudenței CEDO, contradictorialitatea trebuie respectată în fața unei instanțe care judecă atât circumstanțele de drept, cât și cele de fapt ale cauzei. Dacă un tribunal judecă în primă instanță, contradictorialitatea trebuie să caracterizeze procedura, chiar și atunci când hotărârea finală este supusă unui control de plină jurisdicție. Dacă un tribunal decide în primă și în ultimă instanță, contradictorialitatea trebuie respectată cel mai târziu în fața acestuia⁴¹. Contradictorialitatea trebuie respectată și de către organele administrative care exercită o funcție jurisdicțională. Dacă aceste organe nu sunt „tribunale” în sensul jurisprudenței CEDO, Curtea admite că dreptul la un proces echitabil este respectat dacă echitatea se asigură justițiabililor doar cu prilejul controlului ulterior al unei jurisdicții. În măsura în care organismele administrative nu exercită o funcție jurisdicțională, CEDO nu a solicitat ca procedura instrumentată de acestea să respecte exigența contradictorialității. Totuși, chestiunea merită nuanțată, deoarece uneori o procedură nejudiciară poate avea implicații profunde asupra procedurii judiciare care îi urmează. Suntem, prin urmare, de acord cu respectarea contradictorialității, „din momentul în care, în amonte, un act, o procedură sunt în relație de cauzalitate cu procedura în aval, în fața tribunalului”⁴². Ori de câte ori apar evenimente de natură să dea o altă evoluție procesului (recalificarea faptelor, efectuarea unei expertize⁴³, propunerea de noi probe etc.), părțile trebuie să le cunoască și să le poată discuta în contradictoriu⁴⁴.

În *contenciosul privat*, contradictorialitatea nu necesită prezența personală sau prin reprezentant a părții la ședințele de judecată. Unica condiție este realizarea procedurii de citare. Dar chiar și în aceste situații, judecătorul va aprecia în contradictoriu probele depuse la dosar. În funcție de natura proceselor, părților le poate fi impusă obligația de a se prezenta personal în fața judecătorului, în scopul efectuării unor acte procesuale (tranzacții etc.), fie pentru o mai bună cunoaștere a persoanei lor de către magistrat în vederea soluționării cauzei (dreptul la vizită acordat părinților etc.). În concluzie, părțile au dreptul și în puține cazuri obligația de a se prezenta personal în fața judecătorului.

În *procedura penală*, CEDO a stabilit treptat principiul prezenței personale a părților și în mod deosebit a acuzatului⁴⁵, care beneficiază de dreptul de a nu pleda împotriva lui însuși⁴⁶. Ascultarea acuzatului este obligatorie, cu anumite excepții,

³⁸ CEDO, *Van Mechelen și alții c. Olanda*, 23 aprilie 1997, §62 și 63.

³⁹ CEDO, *Mantovanelli c. Franța*, 18 martie 1997, §33 și urm.

⁴⁰ CEDO, *Dulaurans c. Franța*, 21 martie 2000 (www.echr.coe.int).

⁴¹ CEDO, *Affaire relative au régime linguistique de l'enseignement en Belgique*, 23 iulie 1968, Seria A, nr. 8.

⁴² *J.-P. Le Grall*, op. cit., p. 65.

⁴³ CEDO, *Bönisch c. Austria*, 6 mai 1985, seria A, nr. 92.

⁴⁴ CEDO, *Pélissier și Sassi c. Franța*, 25 martie 1999 (www.echr.coe.int).

⁴⁵ Procesele în contumacie sunt totuși admise.

⁴⁶ CEDO, *Pardo c. Franța*, precit., *Feldbrugge c. Olanda*, precit.

inclusiv în căile de atac. Curtea a concluzionat că atunci când o instanță de apel este în situația de a judeca o cauză în fapt și în drept și de a studia în ansamblu chestiunea vinovăției sau nevinovăției, „ea nu poate, pentru motive de echitate a procesului, să decidă asupra acestor chestiuni fără aprecierea directă a mărturiilor prezentate în persoană de către acuzatul care susține că nu a comis actul calificat ca infracțiune”⁴⁷. Dacă instanța de control examinează doar în drept cauza, prezența acuzatului nu se mai impune. CEDO subliniază că „dreptul acuzatului de a vorbi ultimul îmbracă o anumită importanță, dar el nu se confundă cu dreptul său de a fi ascultat în cursul dezbaterilor de către tribunal”⁴⁸. Neascultarea acuzatului echivalează cu încălcarea dreptului său la un proces echitabil, deoarece acesta nu are posibilitatea de a-și susține cauza și de a se apăra. În consecință, contradictorialitatea reprezintă o premisă pentru exercitarea drepturilor apărării, o altă componentă a echității procesuale.

În concluzie, contradictorialitatea facilitează accesul judecătorului la adevărul factual pe care, prin intermediul procesului, îl reface. *Contradictorialitatea reprezintă, în esență, un dialog specific justiției. Dialogul presupune egalitatea celor care îl poartă, deci contradictorialitatea ar fi imposibilă în absența egalității armelor.* CEDO apreciază că în lipsa consacrării sale exprese, contradictorialitatea rezultă indirect din egalitatea armelor. Încălcarea sa echivalează și cu o violare a dreptului la libera exprimare⁴⁹.

Contradictorialitatea constituie un element al unei garanții mai vaste, drepturile apărării.

3. Drepturile apărării

Dreptul la apărare reprezintă un imperativ al statului de drept, motiv pentru care are adesea valoare constituțională. Prerogativele pe care le determină dreptul la apărare se intersectează cu cele generate de contradictorialitate: *dreptul de a lua cunoștință de actele de la dosar, de a participa la dezbateri, de a pune concluzii* cu privire la problemele care se ridică. După cum instanța nu poate lua măsuri fără a le pune în discuția contradictorie a părților, ea nu le poate adopta nici fără respectarea dreptului la apărare. În aceeași ordine de idei, închiderea dezbaterilor și pronunțarea hotărârii nu se pot face fără ca instanța să fi dat cuvântul părților, pentru a-și expune susținerile și a-și face apărările.

Pentru realizarea apărării, părțile se *citează*. Judecata în lipsa părții se poate face doar dacă aceasta a fost citată în mod legal. În caz contrar, judecata se amână, întrucât două dintre principiile echității nu ar putea fi respectate, contradictorialitatea și dreptul la apărare, iar actele astfel efectuate ar fi nule.

Cel mai important corolar al dreptului la apărare îl reprezintă *asistența judiciară gratuită*. Calitatea prestației avocatului din oficiu, esențială în echilibrul adesea fragil dintre părți, reprezintă cel mai problematic aspect. „Un respect strict al principiului egalității între acuzați pe care îl inspiră art. 6 §3 lit. c) al Convenției, ar determina

⁴⁷ CEDO, *Constantinescu c. România*, 27 iunie 2000, §55, citat în *O. Bachelet*, La liberté d'expression et le procès en diffamation: la forme l'emporte sur le fond, RTDH, 2002, p. 155.

⁴⁸ CEDO, *Constantinescu c. România*, precit., §58.

⁴⁹ *O. Bachelet*, op. cit., p. 165-168.

acordarea aceluiași drepturi acuzatului care beneficiază de asistență judiciară din oficiu și celui care își plătește apărătorul”⁵⁰. Printre aceste drepturi ar figura, în primul rând, dreptul justițiabilului de a-l înlocui pe apărătorul din oficiu, dacă nu este mulțumit de serviciile lui⁵¹. Curtea de la Strasbourg a arătat că „desemnarea unui avocat din oficiu nu asigură în mod necesar prin ea însăși respectul art. 6 §3 lit. c) din Convenția europeană a drepturilor omului”, dar mandatul avocatului din oficiu nu poate fi revocat decât în cazul unor „carențe manifeste”.

Drepturile apărării au fost considerabil dezvoltate și prin activitatea CJCE. Această instanță le-a considerat un principiu fundamental al ordinii juridice comunitare, indisolubil legate de noțiunea de Comunitate de drept. Numeroase hotărâri ale Curții sau ale Tribunalului de Primă Instanță (TPI) cuprind această mențiune, chiar înainte de orice referire la Convenția europeană a drepturilor omului: „În materie de concurență și în cadrul unei proceduri vizând constatarea infracțiunilor prevăzute de art. 85 și 86 CE, respectarea drepturilor apărării cere ca întreprinderea interesată să fie în măsură să își facă cunoscut punctul său de vedere asupra realității și pertinentei faptelor și circumstanțelor imputate și asupra documentelor reținute de Comisie în sprijinul alegației existenței unei infracțiuni”⁵². CJCE a impus respectarea drepturilor apărării în toate procedurile cu caracter represiv.

Accesul la dosar este uneori problematic în dreptul comunitar, deoarece acest deziderat al procesului echitabil trebuie conciliat cu cerința confidențialității anumitor documente inaccesibile publicului prin natura lor ori cu o accesibilitate redusă sau protejării autorului anumitor informații care au declanșat procedura etc. Procedura în fața instanțelor comunitare tinde să depășească din multe puncte de vedere tiparul inițial, iar influența CEDO este deosebit de importantă în acest sens.

4. Obligația de motivare a deciziilor

Judecătorul este obligat să-și motiveze deciziile, arătând argumentele care l-au determinat să adopte o anumită soluție. Curtea arată că „dreptul la un proces echitabil nu poate fi considerat efectiv decât dacă cererile și observațiile părților sunt cu adevărat *ascultate*, adică examinate cum se cuvine de tribunalul sesizat”⁵³. Această garanție îi permite justițiabilului să verifice dacă a fost cu adevărat ascultat și înțeles de judecător, din punct de vedere al situației de fapt și a temeiului de drept invocat⁵⁴. Exercițiul contradictorialității și al drepturilor apărării ar deveni iluzorii fără un

⁵⁰ *J. Callewaert*, Procès équitable et égalité entre les accusés, RTDH, p. 234.

⁵¹ Statul va apărea ca pârât, iar nu avocatul din oficiu, într-o eventuală plângere în fața CEDO având ca obiect încălcarea echității procesuale prin neasigurarea unei apărări din oficiu eficiente, în comparație cu cea a altei părți în proces. În fața CEDO nu pot fi invocate decât actele imputabile autorităților statelor membre. Judecătorul trebuie deci să observe decalajul calitativ de asistență judiciară dintre părți și să ceară baroului, atunci când prestația avocatului din oficiu lasă de dorit, înlocuirea acestuia. Totuși, credem că și lipsa de diligență a apărătorului numit din oficiu trebuie sancționată, însă conform principiilor profesiei de avocat și independenței barourilor.

⁵² CJCE, *Hoffman-Laroche*, 85/76, Rec., p. 461.

⁵³ CEDO, cauza *Rache și Ozon c. România*, 31 martie 2009, §29 (www.echr.coe.int).

⁵⁴ CEDO, *Helle c. Finlanda*, 19 decembrie 1997 (www.echr.coe.int).

examen atent al susținerilor și probelor părților⁵⁵. Dovada seriozității acestui examen o reprezintă motivarea riguroasă a hotărârilor judecătorești. *Motivarea exprimă valoarea intelectuală și susține forța juridică a hotărârii.*

Fiind esența și rezultatul unei întregi etape jurisdicționale, expunerea motivelor oferă justițiabililor și instanței de control un prețios instrument de verificare și control a activității desfășurate în respectivul grad de jurisdicție.

Obligația judecătorului de a motiva hotărârile protejează justițiabilii contra *arbitrariului*, întrucât judecătorul trebuie să se sprijine pe chestiunile de drept și de fapt intrinseci dosarului, iar nu pe concepții personale. *Această exigență a procesului echitabil îi impune magistratului să fie conștient de opinia lui și de importanța misiunii sale.* Motivarea deciziilor permite și o analiză științifică a jurisprudenței.

Întinderea obligației de motivare variază în funcție de mai mulți factori, precum natura deciziei, aspectele invocate, dispozițiile legislative interne etc.⁵⁶ Aprecierea respectării sale se face *in concreto* de către CEDO⁵⁷. Instanța de la Strasbourg analizează, în principal, dacă judecătorul și-a îndeplinit *rezonabil* obligația de motivare. *Magistratul nu este ținut să răspundă complet la toate argumentele invocate de părți*⁵⁸. *Obligația privește pretențiile formulate clar și precis, susținute de probe, precum și celelalte elemente pertinente, susceptibile să fi exercitat o anumită influență în soluționarea litigiului.*

Pentru a răspunde exigențelor procesului echitabil, motivarea trebuie să fie *expresă și adecvată* cauzei. Ea este apreciată cu mai multă strictețe în spețele în care judecătorul aplică dispoziții legale cu un conținut imprecis⁵⁹. Deși poate fi implicită și nu neapărat detaliată, motivarea nu poate fi lapidară. În acest caz, ea sugerează o abordare *superficială* a dosarului⁶⁰.

Bucurându-se de o valoare juridică deosebită ca element al procesului echitabil, în anumite sisteme de drept, motivarea deciziilor are valoare constituțională⁶¹. În practică, se constată însă deficiențe semnificative în îndeplinirea acestei obligații de către magistrați. Principalele cauze țin de lipsa unei vechi tradiții, de libertatea relativ ridicată de care se bucură judecătorii în îndeplinirea obligației de motivare etc.⁶² În practica judecătorească, se remarcă uneori o *încălcare indirectă* a obligației, fie prin copierea situației de fapt și de drept prezentată de partea care a câștigat, fie, pentru instanțele de control, prin reluarea aproape integrală a deciziei atacate, atunci când aceasta este menținută. Dreptul la un proces echitabil cere însă ca un tribunal să

⁵⁵ „Dreptul la un proces echitabil nu ar fi efectiv dacă cererile și observațiile părților nu ar fi cu adevărat ascultate, adică cu grijă examinate de tribunalul sesizat” [CEDO, *Virgil Ionescu c. România*, 28 iunie 2005 (www.echr.coe.int), §44; *Van de Hurk c. Olanda*, 19 aprilie 1994, seria A, nr. 288, p. 19, §59; *Dulaurans c. Franța*, 21 martie 2000, nr. 34553/97, §33].

⁵⁶ *C. Bîrsan*, op. cit., p. 525-527.

⁵⁷ CEDO, cauza *Rache și Ozon c. România*, 31 martie 2009 (www.echr.coe.int), §29.

⁵⁸ CEDO, *Van de Hurk c. Olanda*, 19 aprilie 1994 (www.echr.coe.int).

⁵⁹ *H. c. Belgia*, 30 noiembrie 1987, seria A, nr. 127-B.

⁶⁰ CEDO, *Georgiadis c. Grecia*, 29 mai 1997 (www.echr.coe.int).

⁶¹ Motivarea deciziilor are această valoare în dreptul francez, printr-o decizie a Consiliului Constituțional din 3 noiembrie 1977, nr. 77-1012.

⁶² *S. Guinchard, M. Bandrac, X. Lagarde, M. Douchy*, op. cit., p. 542-546.

examineze în mod real problemele de fapt și de drept invocate și „să nu se mulțumească să reia pur și simplu concluziile jurisdicției inferioare”⁶³. Pe de altă parte, motivarea hotărârii se realizează cu o anumită întârziere în practică, întârziere nejustificată întotdeauna prin volumul mare de activitate.

Conceptul european de echitate reprezintă o noutate pentru dreptul român, evident nu prin componentele sale deja consacrate, cât mai ales prin reunirea sub același titlu a egalității armelor, contradictorialității, drepturilor apărării și obligației de motivare a deciziilor jurisdicționale.

⁶³ CEDO, cauza *Rache și Ozon c. România*, 31 martie 2009 (www.echr.coe.int), §30.